

Witold Grzesiewicz

Afryka utrwalona I: Mój pobyt w Kongo (1929-1938)

Warszawa: Wydawnictwo Gondwana, 2009.

191 pp. ISBN: 978-83-928264-1-5

Małgorzata Grzesiewicz-Sałacińska, red.

*Afryka utrwalona II: Karty pocztowe Kazimierza Zagórskiego
z kolekcji Witolda Grzesiewicza*

Warszawa: Wydawnictwo Gondwana, 2009.

131 pp. ISBN: 978-83-928264-1-5

Het is opmerkelijk hoeveel Europese vluchtelingen zich in de decennia voor en na 1900 als fotograaf vestigden in een andere hoek van de wereld. Twee fotoalbums *Afryka utrwalona* [Gefixeerd Afrika] van Witold Grzesiewicz en Kazimierz Zagórski zijn unieke souvenirs uit het koloniale verleden. Beide Polen verbleven in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw in Frans, respectievelijk Belgisch Kongo.

Witold Grzesiewicz (1900-1987) bracht zijn jeugd door in Warschau, nam deel aan de Pools-Sovjetische oorlog en ging vervolgens in 1923 voor zijn studie naar Parijs. Nadat hij had afgestudeerd vertrok Grzesiewicz in 1929 naar het Franse Kongo en werkte negen jaar lang als directeur van een handelsfactorij voor Compagnie Française du Haut et du Bas Congo (CFHBC) – toen het grootse Franse handelsbedrijf in Afrika. Tot zijn taken behoorde het verkrijgen en uitvoeren van mineralen en producten naar Europa. Contacten met de inheemse bevolking vielen hem makkelijk dankzij zijn goede kennis van het Lingala – een taal die toentertijd door de blanken “bangala” werd genoemd (letterlijk: “mensen van

de rivier," een etnoniem voor de mensen die bovenstrooms van de hoofdstad langs de Kongo-rivier wonen) (Grzesiewicz 2009: 7). In zijn professionele hoedanigheid ondernam Grzesiewicz talrijke reizen door de gehele regio (ook naar Belgisch Kongo), bezocht de meest afgelegen dorpen in de tropische oerwoud. Al deze ervaringen vonden neerslag op zijn foto's en memoires, die in het album naast beelden werden afgedrukt.

De foto's van Grzesiewicz maken geen aanspraak op kunstobjecten. Ze documenteren zijn werk in Kongo, jachtpartijen, dagelijkse activiteiten, werk in de haven, transport van bomen. De begeleidende tekst bevat uitgebreide beschrijvingen van zowel inheemse gewoontes als Europeanen in de koloniale dienst. Grzesiewicz vermijdt daarbij elke vorm van beoordeling en stereotypering. Toch is er een ding die tijdens lectuur begint te knagen. Ergens in het midden van het album werden enkele foto's van "Moatina Boman" geplaatst; aan haar rok hangt een vrolijk lachend kind – "zoon Jan Nellie" (Grzesiewicz 2009: 58-59), de zoon van Grzesiewicz dus. In de tekst wordt naar Moatina slechts twee keer verwezen. Op pagina 53 schrijft Grzesiewicz over "zijn Afrikaanse Moatina" en aan het einde komt ze nog eens ter sprake, naast een foto waarop Jan Nellie naast zijn vader op een schipdek staat, nu met een minder vrolijk gezichtje. "Ik vrees om de gezondheid van mijn zoon die aan mij werd toevertrouwd door zijn moeder, een Afrikaanse, een dochter van een stamhoofd van het Bakuele-land" (Grzesiewicz 2009: 176).¹ Niet eens twee zinnen over zijn partner, de moeder van zijn kind. Het valt echter te vermoeden dat daartussen en daarna een grote tragedie schuilt, een typisch koloniaal levensverhaal.

In 1938 gaat Grzesiewicz terug naar Polen zodat zijn zoon een betere opleiding kan genieten. Kort voor het vertrek besluit hij om Jan Nellie te dopen in de kathedrale in Brazzaville. "Jantje was gekleed in wit. Ik was ontroerd toen de pater Matheus hem een gouden kruisje met een ketting overhandigde, een geschenk van de Katholieke Missie. De plechtigheid was kort [...], daarna vertrokken we naar een restaurant. Er waren 45 mensen aanwezig" (Grzesiewicz 2009: 174).² Op het foto waar de plechtig geklede gasten lachend naar de lens sturen is echter geen spoor te bekennen van de zwarte moeder... Uit het nawoord die door de kleindochter van Grzesiewicz werd geschreven komen we te weten dat hij tijdens de oorlog bijna al zijn bezittingen verloor en na 1945 verschillende functies vervulde in de socialistische bevelseconomie, tot hij in 1965 eindelijk met pensioen ging. In 1978 besloot hij, tot verrassing van zijn familie, om Moatina te gaan opzoeken, werd echter daarbij door plaatselijke Congolese autoriteiten verhinderd. Witold Grzesiewicz overleed in 1987, zijn zoon Jan Nellie in 1999. Małgorzata Grzesiewicz-Sałacińska ging in 2007 naar Kongo om haar Afrikaanse familie te leren kennen. Het bleek ter plaatse dat Moatina tot haar dood op 3 november 1994 nog steeds hoopte op de terugkomst van de blanke man en haar zoon...

¹ "Obawiałem się o zdrowie synka, którego mi oddała jego matka, Afrykanka, córka wodza z kraju Bakuele" [mijn vertaling – P.Z.] (Grzesiewicz 2009: 176).

² "Jasio był ubrany na biało. Byłem wzruszony, gdy ojciec Mateusz z tej okazji zawiesił mu na szyi złoty krzyżyk z łańcuszkiem – dar od Misji Katolickiej. Uroczystość trwała krótko [...], po czym ruszyliśmy na bankiet do restauracji. Wzięło w nim udział 45 osób" [mijn vertaling – P.Z.] (Grzesiewicz 2009: 174).

Het tweede fotoalbum met postkaarten van Kazimierz Zagórski bevat foto's die Jan Nellie tijdens zijn doopfeest in Brazzaville als geschenk kreeg. Grzesiewicz en Zagórski kenden elkaar goed en bezochten elkaar met een zekere regelmaat. Terwijl de meeste foto's van Zagórski zich in het bezit van de Belgische marchand Pierre Loos bevinden, bleven deze postkaarten tot nu toe in het familiebezit.

Kazimierz Zagórski (1883-1944) werd geboren in Żytomierz, in het huidige Oekraïne. We treffen zijn achternaam ook aan als d'Ostojka Zagórski, waarmee zijn hoge adellijke afkomst wordt aangeduid. Hij trad in dienst van het tsarenleger, navigeerde patrouillevliegtuigen tijdens de eerste wereldoorlog. Nadat Polen in 1918 onafhankelijkheid had verkregen, nam Zagórski deel aan de Pools-Sovjetische oorlog in 1920. In 1924 duikt hij op in Léopoldville, de stad die in 1929 tot hoofdstad van Belgisch Kongo in centraal Afrika verklaard wordt. Hij opent hier een naar eigen zeggen "cinefotografische" studio waar met de modernste apparatuur gewerkt wordt (Grzesiewicz-Salacińska 2009: 9). Vanaf 1929 trekt Casimir Zagourski - hij heeft zijn naam inmiddels verfranst - door de binnenlanden van Kongo en omringende landen. Hij heeft een grote belangstelling voor de culturen in centraal Afrika en stelt zich ten doel om de belangrijkste vast te leggen. Toch verschillen foto's van Zagórski in alle opzichten van die van Grzesiewicz. Hij fotografeert de op dat moment gangbare antropologische thema's. Behalve uiterlijke kenmerken als kapsels, lichaamsversieringen, littekentatoeages, kunstmatige schedelformaties en schotellippen fotografeert hij gebruiksvoorwerpen, wapens, speciale dansen en rituelen. In zijn ogen zijn deze volken nog niet door de beschaving van de kolonisators beïnvloed, maar zal dat weldra gebeuren en voor die tijd wil hij deze in zijn ogen authentieke culturen documenteren.

Om Zagórski's beelden te kunnen begrijpen moeten we onthouden dat fotografie in die tijd een directe verlenging was van de negentiende-eeuwse exotische wereldtentoonstellingen. Wilde dieren, zwarte mensen, Laplanders of Saartjie Baartman werden toen op dezelfde exotiserende manier tentoongesteld. De fotografie liet ons even goed en even stereotiep de Ander op een veilige afstand bekijken. Hoe meer ze beantwoordde aan de bestaande representatie, hoe populairder ze werd. Zagórski's beelden vervingen zelfs levendige inboorlingen in het Belgische paviljoen op de Parijse wereldtentoonstelling in 1937. Zestig foto's uit de reeks *L'Afrique qui disparaît* werden toen beoordeeld als technisch perfect en lieten een gevoel van objectiviteit ontstaan. Bij huidig inzien ontmaskert dit echter een modernistisch, esthetiserend perspectief op het Afrikaanse vasteland. Zelfs de titel van de tentoonstelling laat de kijker vermoeden dat het hier over de opname van een originele traditie gaat die plaats moet ruimen voor de Europese beschaving. Die beschaving werd echter nauwkeurig uit het fotokader uitgewist. We kunnen het onomwonden stellen: Zagórski documenteerde een traditie die hij vooraf zelf had opgebouwd. Afrikaanse autochtonen die als antropologische objecten optreden vormen bij hem tegelijkertijd een tegenpool voor het moderne Europa. Hij kende blijkbaar goed de macht van het beeld en wist hoe belangrijk een adequate propaganda voor het koloniale beleid voor de Belgische overheid is.

Einde jaren dertig publiceerde Zagórski ook met een zekere regelmaat in het tijdschrift *L'Illustration Congolaise*. Aangespoord door onder andere het door koning Leopold gestichte Africa Museum in Tervuren en gesteund door de Belgische overheid reisde hij in

1937 weer door Kongo om zijn werk voor te zetten. Door problemen met zijn gezondheid moest hij stoppen met dit documentatieproject en waarschijnlijk heeft hij hierna nauwelijks gefotografeerd. Na een kort verblijf in Polen in 1940 en enige omzwervingen door Europa, keerde hij weer terug naar Léopoldville, waar hij in 1944 overleed.

Paweł Zajas

Adam Mickiewicz Universiteit, Poznań

Universiteit van Pretoria

zajas@ifa.amu.edu.pl